

Zadanie publiczne pn. „II konferencja naukowa *Ostrołęka na przestrzeni wieków*” współfinansowane ze środków Miasta Ostrołęki i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Miasto Ostrołęka

Mgr Natalia Lenda

Gestapo w Ostrołęce w czasie II wojny światowej

Gestapo in Ostrołęka during World War II

Wprowadzenie

W okresie II Rzeczypospolitej Ostrołęka, podobnie jak cały powiat, była położona na terenie pasa granicznego z Prusami Wschodnimi. Wojska niemieckie zajęły Ostrołękę 9 września 1939 roku. Ostrołęka, nazwana przez Niemców Scharfenwiese, pod koniec października 1939 roku została wcielona bezpośrednio do Rzeszy, do obszaru rejencji ciechanowskiej. Wraz z nią włączono tereny powiatu leżące po prawej stronie Narwi. Kilka kilometrów na południe od stolicy powiatu przebiegała granica z Generalnym Gubernatorstwem. Część powiatu na wschód od Ostrołęki znalazła się już pod władzą radziecką, a po 1941 została włączona w skład okupowanego przez Niemców Bezirk Białystok. Podziały administracyjne dokonane przez okupantów tylko umocniły pozycję Ostrołęki jako miasta pogranicza¹.

---

¹ M. Górski, *Granica i pogranicze polsko-pruskie w okresie międzywojennym: (ustalenie, wytyczne i utrzymanie)* „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2000, nr 14, s. 107; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta, Ostrołęka* 2002, s. 291–292.

Niemieckie władze okupacyjne po zajęciu terenu szybko przystąpiły do organizacji nowych struktur władzy na podbitym terenie. Rozpoczęły także budowę aparatu policyjnego i poszczególnych pionów Policji Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) w tym także gestapo. Do zadań wykonywanych przez jej funkcjonariuszy należało śledzenie i zwalczanie działań antypaństwowych, zbieranie materiałów o istotnych wydarzeniach państwowo-policyjnych i dokonywanie ich oceny oraz informowanie o tym władz państwowych. Aby je zrealizować, gestapowcy mogli stosować areszt prewencyjny niepodlegający kontroli sądowej, który skutkowało natychmiastowym zesłaniem do obozu koncentracyjnego bądź innego miejsca odosobnienia. Tak szerokie uprawnienia spowodowały, że gestapo stało się strukturą powszechnego terroru państwowego².

Pierwsza placówka gestapo w rejencji ciechanowskiej została utworzona w Ciechanowie w dniu 9 listopada 1939 r. Na podstawie dalszych zarządzeń z dnia 3 stycznia 1940 r. utworzono filie w kolejnych większych miastach, a jednym z nich była Ostrołęka. Pierwszym jej szefem został Wilhelm Boger. Siedziba Geheime Staatspolizei mieściła się przy Ribbentrop Straße 66 przy obecnej ulicy 11 listopada³.

Stan badań

Gestapo w rejencji ciechanowskiej wraz z jej ostrołęcką filią były już w przeszłości przedmiotem badań naukowych. Alfred Konieczny poświęcił swój tekst kwestii organizacji gestapo na ziemiach wcielonych⁴. Marek Tadeusz Frankowski i Jadwiga Urszula Frankowska pochyliłi się nad aparatem SS i policji niemieckiej oraz ich działalności w rejencji ciechanowskiej⁵. Jan Grabowski i Zbigniew R. Grabowski opisali zaś sprawy prowadzone przez Gestapo przeciwko Niemcom na tym samym terenie⁶. Największe zainteresowanie badaczy budziła dotychczas akcja prowadzona przeciwko inteligencji w rejencji ciechanowskiej, czym zajmowali się Marcin Przegiętka i Maria Wardzyńska⁷.

---

² A. Konieczny, *Organizacja gestapo na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939-1945*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2008, nr XXX, s. 321.

³ Budynek, w którym mieściła się siedziba ostrołęckiej placówki gestapo został rozebrany w 1972 r.

M. T. Frankowski, J. U. Frankowska, *Aparat SS i policji niemieckiej elementem terroru i zagłady w rejencji ciechanowskiej w latach 1939-1945*, „Notatki Płockie” 2016, nr 4, s. 13; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 311.

⁴ A. Konieczny, *Organizacja gestapo na ziemiach polskich...*

⁵ M. T. Frankowski, J. U. Frankowska, *Aparat SS i policji niemieckie...*

⁶ J. Grabowski, Z. R. Grabowski, *Germans in the eyes of the Gestapo: The Ciechanów District, 1939-1945*, „Contemporary European History” 2004, nr 13.

⁷ M. Przegiętka, *Akcja Gestapo przeciwko polskiej inteligencji w rejencji ciechanowskiej: aresztowani i deportowani do obozów koncentracyjnych w III Rzeszy w kwietniu 1940 roku*, Warszawa 2020; M. Wardzyńska, *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce Intelligenzaktion*, Warszawa 2008; M. Wardzyńska, „Intelligenzaktion” na Warmii, Mazurach i Północnym Mazowszu, „Biuletyn IPN” 2003/2004, nr 12/1.

Źródła do badania działalności gestapo w Ostrołęce

Można zauważyć, że temat ostrołęckiego gestapo był dotychczas badany dość fragmentarycznie i nadal nie powstała synteza poświęcona jej losom. Nie sposób przy tym pominąć, że zagadnienie było rozważane jedynie w kontekście funkcjonowania gestapo w całej rejencji ciechanowskiej, wobec czego nie poświęcono ostrołęckiej placówce wystarczającej ilości miejsca.

Czemu jednak warto pochylić się nad działalnością właśnie tej filii Geheime Staatspolizei? Niewątpliwie istotnym aspektem pozostaje to, że Ostrołęka była położona na pograniczu różnych terenów administrowanych przez Niemców, a do 1941 r. w bezpośredniej bliskości miasta biegła granica okupacji radzieckiej. Z całą pewnością musiało mieć to wpływ na charakter spraw podejmowanych przez ostrołęckie gestapo, jak też i całe jego funkcjonowanie. Zwłaszcza po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej Ostrołęka stała się liczącym się węzłem drogowym i kolejowym dla niemieckich okupantów, wobec czego zachowanie kontroli nad porządkiem w mieście było z punktu widzenia niemieckich okupantów niezwykle istotne⁸.

Wobec tego pojawia się pytanie na podstawie jakich materiałów można badać dzieje ostrołęckiego gestapo? Podstawę dla refleksji nad tym stanowią przede wszystkim akta gestapo w rejencji ciechanowskiej, które znajdują się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Cały zespół archiwalny liczy 13 167 jednostek i jak przekonuje Marcin Przegiętka, zachowanie się tak obszernej dokumentacji sporządzonej przez gestapo, stanowi ewenement w skali kraju. Wyselekcjonowane akta z rejonu Ostrołęki mogą więc stanowić bazę dla badań nad ostrołęcką filią Geheime Staatspolizei⁹.

W tym miejscu pojawia się więc pytanie, jakie sprawy znajdują się w aktach gestapo z placówki Scharfenwiese? Nie powinien dziwić fakt, że część z nich jest charakterystyczna dla obszaru pogranicznego. Pośród 80 stron akt z meldunkami agentów gestapo, znajdują się takie, które dotyczą m.in. nielegalnego przekraczania granicy Rzeszy i ZSRR, a także przemytu¹⁰.

W dokumentacji pozostawionej przez gestapo możliwe jest odszukanie akt spraw dochodzeniowo-śledczych prowadzonych przeciwko konkretnym osobom. W ten sposób natrafić można na akta w sprawie Wincentego Macka/Maczka, aresztowanego za to, że pomagał

---

⁸ Z. Niedziałkowska, *Dzieje miasta...*, s. 300, 301.

⁹ M. Przegiętka, *Akcja Gestapo...*, s. 18.

¹⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN BU), Tajna Policja Państwowa Oddział w Ciechanowie/ Płocku 1939-1945, sygn. IPN GK 629/10834, t. I, Korespondencja dotycząca agentów gestapo, k. 1-80.

niemieckim rodzinom przekraczać granicę niemiecko-radziecką, pomagając im tym samym przedostać się do Rzeszy, a także Mieczysława Lalaka, oskarżonego o nielegalne przekraczanie granicy i przemyt¹¹.

Wśród dokumentacji z zespołu Tajnej Policji Państwowej wiele miejsca zajmują akta osób aresztowanych pod zarzutem porzucenia miejsca pracy. Nie powinno to budzić zdumienia ze względu na to, że praca przymusowa w III Rzeszy charakteryzowała się usankcjonowanym brakiem możliwości rozwiązania stosunku pracy na czas nieokreślony, a przy tym znikomym wpływem na okoliczności zatrudnienia np. na miejsce wykonywanej pracy. Ponadto odsetek śmiertelności polskich robotników cywilnych znacznie odbiegał od przeciętnego¹².

Z akt można wyczytać, że ludność cywilna z regionu ostrołęckiego była najczęściej wysyłana do pracy na do wiosek na terenie Prus Wschodnich. Po ucieczce z miejsca pracy była osadzana w wychowawczym obozie pracy w Ostrołęce (AEL Scharfenwiese), a następnie oddawana do dyspozycji placówek gestapo z obszarów Prus Wschodnich¹³.

Nie były to jednak jedyne sprawy, którymi zajmowała się ostrołęcka filia gestapo, ponieważ wśród kartotek przewija się wiele innych spraw dotyczących działań antypaństwowych. W ten sposób można natknąć się na akta w sprawie Franciszka Lipki, który został aresztowany pod zarzutem przynależności do tajnej organizacji „Obrońcy Polski” i osadzony w więzieniu sądowym w Ostrołęce, skąd udało mu się pomyślnie zbiec¹⁴.

Da się również odszukać dokumenty w sprawie Piotra Borkowskiego – aresztowanego pod zarzutem przynależności do organizacji komunistycznej i zwolnionego z braku dowodów – a także Edwarda Bartniczaka, który został pochwycony przez gestapo w związku przejęciem jego korespondencji o treści antyniemieckiej, osadzony w więzieniu w Ostrołęce, a następnie wywieziony do obozu koncentracyjnego KL Stutthof¹⁵.

Bardzo interesujące okazują się także akta gestapo poświęcone sprawom prowadzonym przeciwko Niemcom. Wśród akt można znaleźć materiały dotyczące sprawy Augusta Emila Paula Krause, który został aresztowany pod zarzutem utrzymywania stosunków towarzyskich

---

¹¹ Ibidem, sygn. IPN GK 629/3173, t. I, Akta w sprawie Wincentego Macka/Maczka, k. 1-13; Ibidem, sygn. IPN GK 629/2630, t. I, Akta w sprawie Mieczysława Lalaka, k. 1-7.

¹² M. Spoerer, *Praca przymusowa pod znakiem swastyki. Cudzoziemscy robotnicy, jeńcy wojenni i więźniowie w Niemczech i okupowanej Europie w latach 1939-1945*, tł. Ł. M. Pięś, Gdańsk 2015, s. 18, 19.

¹³ AIPN, Tajna Policja Państwowa Oddział w Ciechanowie/ Płocku 1939-1945, sygn. IPN GK 629/12136, t. I, Akta w sprawie Józefa Młynarskiego, k. 1-11; Ibidem, sygn. IPN GK 629/1910, t. I, Akta w sprawie Franciszka Korzeńskiego, k. 1-8, Ibidem, sygn. IPN GK 629/1769, t. I, Akta w sprawie Stanisława Komorek, k. 1-10.

¹⁴ Ibidem, sygn. IPN GK 629/11138, t. I, Akta w sprawie Franciszka Lipki, k. 1-17; Ibidem, sygn. IPN GK 629/84, t. I, Akta w sprawie Edwarda Bartniczaka, k. 1-40.

¹⁵ Ibidem, IPN GK 629/11138, t. I, Akta w sprawie Piotra Borkowskiego, k. 1-21; Ibidem, sygn. IPN GK 629/84, t. I, Akta w sprawie Edwarda Bartniczaka, k. 1-40.

z Polakami i osadzony w więzieniu sądowym w Ostrołęce. Został następnie upomniany przez gestapo i zwolniony do domu¹⁶.

Jeszcze bardziej uwagę przykuwa historia Heinza Duhme, Reinharda Wange i Paula Augusta Jastrowa aresztowanych pod zarzutem działania na szkodę niemieckiej policji państwowej. Mężczyźni użyli przemocy fizycznej wobec agenta gestapo i ujawnili jego tożsamość. Osadzono ich wówczas w więzieniu sądowym w Ostrołęce. Tym samym należy stwierdzić, że ostrołęckie gestapo zajmowało się w swojej działalności szerokim wachlarzem spraw¹⁷.

Doskonałym uzupełnieniem dla tematu ostrołęckiej filii gestapo, wydają się akta Sądu Okręgowego w Łomży i dokumenty ze spraw toczących się w latach 1945-1950, które także znajdują się w zasobie Archiwum Instytutu Narodowego w Warszawie. Dotyczą przestępstw z artykułu z dnia 31.08.1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, czyli dekretu szerzej znanego jako „sierpniówka”.

W aktach sądowych znajdują się przede wszystkim dokumenty dotyczące osób podejrzewanych o bycie konfidentami gestapo. Sprawy toczyły się z powodów oskarżeń o przyczynienie się do aresztowań ludności cywilnej, donoszenie, branie udziału w łapankach na Polaków, czy też podpisanie niemieckiej listy narodowościowej (Deutsche Volksliste, DVL)¹⁸.

Podsumowanie

Należy więc stwierdzić, że w dalszym ciągu wiele aspektów związanych z okresem II wojny światowej w Ostrołęce wciąż pozostaje niezbadanych. Jednym z tematów zasługujących na zgłębienie są losy ostrołęckiej filii gestapo. Jest to możliwe ze względu na fakt, że materiały potrzebne na ich zbadanie znajdują się w zasięgu ręki historyka.

Bibliografia:

Archiwa:

---

¹⁶ Ibidem, sygn. IPN GK 629/11934, t. I, Akta w sprawie Augusta Emila Paula Krause, k. 1-24.

¹⁷ Ibidem, sygn. IPN GK 629/11432, t. I, Akta w sprawie Heinza Duhme, Reinharda Wange i Paula Augusta Jastrowa, k. 1-216.

¹⁸ Ibidem, Akta Sądu Okręgowego w Łomży 1945-1950, sygn. IPN Bi 407/124, t. I, Akta w sprawie karnej przeciwko Bolesławowi Chrzanowskiemu, k. 1-141; Ibidem, t. I, sygn. IPN Bi 407/48, Akta w sprawie karnej przeciwko Mariannie Piotrowskiej, k. 1-111; Ibidem, t. I, sygn. IPN Bi 407/103, Akta w sprawie karnej przeciwko Robertowi Radaczowi, k. 1-90; Ibidem, t. I, Akta w sprawie karnej przeciwko Stanisławowi Mikołajczykowi, k. 1-149; Ibidem, t. I, sygn. IPN Bi 407/10, Akta w sprawie karnej przeciwko Arkadiuszowi Sobocińskiemu, k. 1-288.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Tajna Policja Państwowa Oddział w Ciechanowie/ Płocku 1939-1945, sygn. IPN GK 629/10834, IPN GK 629/3173, IPN GK 629/2630, IPN GK 629/12136, IPN GK 629/1910, IPN GK 629/1769, IPN GK 629/11138, IPN GK 629/84, IPN GK 629/11138, IPN GK 629/84, IPN GK 629/11934, IPN GK 629/11432.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Akta Sądu Okręgowego w Łomży 1945-1950, sygn. IPN Bi 407/124, IPN Bi 407/48, IPN Bi 407/103, IPN Bi 407/10.

Opracowania:

Dzieje powiatu ostrołęckiego, pod red. J. Gołoty, J. Mironczuka, J. Kijowskiego, Ostrołęka 2018.

Frankowski M. T., Frankowska J. U., *Aparat SS i policji niemieckiej elementem terroru i zagłady w rejencji ciechanowskiej w latach 1939-1945*, "Notatki Płockie" 2016, nr 4.

Górski M., *Granica i pogranicze polsko-pruskie w okresie międzywojennym: (ustalenie, wytyczne i utrzymanie)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2000, nr 14.

Grabowski J., Grabowski Z. R., *Germans in the eyes of the Gestapo: The Ciechanów District, 1939-1945*, „Contemporary European History” 2004, nr 13.

Konieczny A., *Organizacja gestapo na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939—1945*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2008, nr 30.

Niedziałkowska Z., *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002.

Przegiętka M., *Akcja Gestapo przeciwko polskiej inteligencji w rejencji ciechanowskiej: aresztowani i deportowani do obozów koncentracyjnych w III Rzeszy w kwietniu 1940 roku*, Warszawa 2020.

Spoerer M., *Praca przymusowa pod znakiem swastyki. Cudzoziemscy robotnicy, jeńcy wojenni i więźniowie w Niemczech i okupowanej Europie w latach 1939-1945*, tł. Ł. M. Płes, Gdańsk 2015.

Wardzyńska M., *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce Intelligenzaktion*, Warszawa 2008.

Wardzyńska M., „Intelligenzaktion” na Warmii, Mazurach i Północnym Mazowszu, „Biuletyn IPN” 2003/2004, nr 12/1.

Streszczenie:

Artykuł porusza temat ostrołęckiej filii gestapo w czasie II wojny światowej. Opiera się na aktach Tajnej Policji Państwowej z rejonu rejencji ciechanowskiej oraz aktach sądu Okręgowego w Łomży. Omawia charakter spraw podejmowanych przez funkcjonariuszy z ostrołęckiej placówki gestapo oraz wskazuje możliwe kierunki badań.

Summary:

The article covers the topic of the Ostrołęka branch of the Gestapo during World War II. It is based on documents of the Secret State Police from the district of Ciechanów and records of the District Court in Łomża. The article discusses the nature of cases handled by the Ostrołęka Gestapo and suggests possible research directions.

Słowa klucze:

Ostrołęka w czasie II wojny światowej, gestapo, rejencja ciechanowska, okupacja niemiecka w czasie II wojny światowej, ziemie wcielone do Rzeszy.

Keywords: Ostrołęka during World War II, Gestapo, Ciechanów district, German occupation during World War II, territories incorporated to the Reich.